

Tézisek

Botos Máté:

A fenntartható gazdasági modellek etikai alapjai az egyetemes gazdaságtörténetben

című habilitációs értekezéséhez

Előzetes

A dolgozat elsődleges célja annak bemutatása, hogy a pusztán kedvező körülmények és az önérdékvényesítés viszonylagos vagy teljes korlátozatlansága okán jelentőssé váló gazdaságok valójában fenntarthatatlanok nemcsak közép-, de rövid távon is. A hosszútávú fenntarthatóság konszenzuálisan elfogadott morális alapok nélkül lehetetlen. A morális konszenzus pedig alapvetően vallási megfontolások függvénye. Az európai civilizáció felemelkedésének egyik kiemelkedően fontos sajátossága volt a trón és az oltár szövetsége; azaz a világi hatalmat folyamatosan kordában tartotta a vele párhuzamosan fejlődő egyházi hatalom. Amíg utóbbi képes volt a spirituális hatalom gyakorlására, a világi hatalom visszafogta magát. A XVIII. század végén ez az egyensúlyi állapot felbomlott, a szekuláris hatalom dominánssá vált és a valláserkölcsi normarendszer fakultatívvá válása még inkább bátorította a gazdasági vállalkozásokban részt vevőket arra, hogy ne vegyék figyelembe a sikerességet korlátozó egyházi rendelkezéseket. Ez azonban elképesztő gyors – de csak átmeneti – növekedést eredményezett. A kapitalista típusú gazdálkodás ezt követően kényszerül a folyamatos növekedés pályájára.

A dolgozat Max Weber nyomán alapvetően a történelemtudomány alapjairól vizsgálja a közgazdasági gondolkodás hatását és jelentőségét. Tárnya nem tisztán eszmetörténet, hanem a gazdaságtörténet megállapításait veti össze a gazdaságtudomány elméleteivel és ennek erkölcsi alapfeltevéseivel. Ehhez forrásként rendelkezésünkre állnak a különböző nagy történelmi korszakok, illetve civilizációk legjelentősebb elméleti munkái. Ahhoz viszont, hogy az egyetemes gazdaságtörténetet egységes szempontrendszerben tudjuk értékelni és értelmezni, szükségünk van bizonyos előzetes megállapításokra.

- Mindenekelőtt figyelembe kell venni az adott történelmi kontextust a gazdasági rendszerek elemzése során. Ellenkező esetben téves és/vagy értékelhetetlen következtetésekre jutunk.
- Ennek elmulasztásával csak absztrakt gazdasági modelleket lehet felállítani, ez azonban értelemszerűen abszurd, hiszen nem valós, hanem imaginárius modellekről beszélünk.
- A gazdasági jelenségek, gondolkodásmódok vizsgálata csak megfelelő történelmi időtávlatban ad közelítően pontos képet. A „longue durée” szemlélete nemcsak a történelmi, de a gazdasági gondolkodásra is alkalmazható.
- A gazdasági gondolkodás csak holisztikusan értelmezhető, azaz nem választható el a moralitás, a jog és a szociális szféra világától. Ezért azt úgy célszerű felfogni, mint amely az adott kultúra több elemét felölelő részterületéből áll.

Vizsgálódásaink nem korlátozódnak az európai kultúr- és gazdaságtörténet feldolgozására, hanem az egyes civilizációk – és azon belül a kiemelkedő teljesítmények – gazdaságetikai alapjait vizsgálja. Az összehasonlító civilizációtörténet arra törekszik, hogy az egyes civilizációk területén lezajló hosszú távú történelmi folyamatok okait, lezajlásának sajátosságait és hatásait vizsgálva megállapítsa, melyek az egyes civilizációk legalapvetőbb sajátosságai. Vizsgálataink – főként Feliks Koneczny megközelítésére támaszkodva – ezek közül a gazdálkodásra és a gazdasági folyamatokra vonatkozó felfogást próbálja elemezni.

Megállapítások

A dolgozat egyik legfontosabb tétele, hogy minden civilizációban szakrális normarendszerek szabályozzák azt a jogot, amely alapot ad a társadalomnak és annak szakosított szerveinek a gazdaságba való beavatkozásra. A társadalmi együttélés szabályait, melyek közé a létfenntartást jelentő gazdálkodás (és később az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások) is beletartozik, a civilizációk egy részében a konvenciók, más részében a kinyilatkoztatási alapú vallások határozzák meg. Az ezektől az alapoktól megfosztott normarendszerek valójában nem képesek betölteni eredeti rendeltetésüket.

Minden társadalom intézményesíti a gazdasági beavatkozást, mivel beavatkozásmentes gazdasági modellek nem léteznek. A kapitalista termelés logikája sem a korlátozásmentességre, hanem monopóliumok kialakítására irányult (a verseny valójában a versenytársak kiküszöbölésére fókuszált), a termelést ellenőrző, szükség esetén korlátozó és irányító instanciák kiiktatása révén.

A profitmaximalizáló és -monopolizáló kapitalista gazdasági logika nem a XVII-XVIII. században kezdődött, hanem mindig is része volt az európai gazdasági gondolkodásnak, csak ekkor vált dominánssá a megváltozó társadalmi körülmények hatására.

A kapitalista és annak visszásságaira adott reaktív válasz, azaz a kollektivista rendszerek felfogása a gazdaságról mint végtelen erőforrások és piacok önszabályzó, komplementer rendszeréről teljességgel teleologikus és ebből következően igazolhatatlan.

A kapitalista gondolkodást az európai civilizációban a vallási elveken nyugvó szokásjog, majd a kánoni jog korlátozta. Amikor a vallási monopólium megszűnik, a korlátozások is felbomlanak. Az európai-amerikai típusú kapitalizmus térhódításáig a gazdasági tevékenység szociális funkciói nem váltak szét.

Ahogy hanyatlak a keresztény egyház befolyása a Nyugat társadalmaiban, úgy válik szükségessé az állam részéről a vallási előírások helyett egy polgári jogiból kifejlődő kereskedelmi jogi szabályozás. Ez azonban az érdekelt felek szándékainak megfelelően a minimális korlátozást célozza, aminek következménye a vallási normarendszerek fakultatívvá tétele vagy negligálása.

Am minél kevésbé szabályozza az állam a gazdasági tevékenységet, az annál inkább versenyképesé válik a világgazdaságban a kevesebb megkötés miatt (nincs szociális parainézés, nincs extra kiadás vagy haszoncsökkentő levonás). Ez legalább részben megmagyarázza a nyugati térség exponenciális gazdasági növekedését és a gyarmatosítást.

Az univerzális jellegét elvesztő nyugati egyház befolyása fordítottan arányos a felekezeti széttagolódás folyamatával. Egyetemesen elismert tekintélyének hiányában, noha az első világháború után a nyugati világ elérte befolyásának csúcsát és ezt arra használta fel, hogy a különböző normarendszereit standardizálja és globálissá tegye (genfi konvenció, ILO, Népszövetség, ENSZ stb.), ezek a normák szekulárisak voltak, noha eredendően keresztény alapjaikból levezethetők.

A társadalmi fejlődés következtében egyre absztraktabb formákat öltő gazdálkodási ágak elszakadnak a társadalmi kontextustól és ez a termelés elszemélytelenedéséhez vezet. Ez szükségszerűen együtt jár egyrészt a vallás egyre erőteljesebb normateremtő szerepének hangsúlyozásával, másrészt a gazdaságtól elkülönülő szociális kérdések világi szabályozásával.

Az intézményesített vallások az európai Nyugaton egyházak formájában jelennek meg, az intézményesedés azonban minden esetben a spontaneitás elhalásához és a társadalom által gyakorolt belső fegyelem lazulásához vezet. Ezt ellensúlyozza az egyházfegyelmi intézkedések gyarapodása és kívülről meghatározott normarendszere.

A kezdetben a világi hatalom mellett működő vallási normaalkotói monopólium birtokosa, az egyház a világi hatalom mellé rendelt instancia. Később azonban egyenrangúvá válik vele és a XI. század során az európai történelemben a vallási hatalom átmenetileg a világi hatalom fölé kerekedik.

Az egyházi – tehát eredendően spirituális – hatalom ezt követően világi hatalommá is alakul, amely a továbbiakban a tisztán világi legitimációjú hatalmakkal versengő hatalommá válik. A XIV. századtól kezdve az európai történelem legfőbb vonása az egyházi tanítással elégedetlen társadalmi és politikai küzdelem, melynek során a világi hatalmak egyre erőteljesebben szegülnek szembe a hagyományos egyházi doktrínákkal. Az állam megpróbálja kiszorítani a vallási hatalmat azokból a szerepekből, amelyeknek monopóliumára maga is igényt formál.

Az egyházszakadás után a protestáns felekezetek az állam vezetője alá rendelt államegyházakká válnak, míg a területiális (később nemzetiként definiált) hatalmak felett álló katolikus egyház újra és újra elszenvedi társadalmi-politikai és kulturális befolyásának, illetve erőforrásainak elvesztését.

A katolikus egyház 1799-1815, majd 1849-1850 között, végül 1871-1929 között elveszíti területiális szuverenitását. Ez azonban lényeges erőforrásaitól való megfosztását is jelenti. A lateráni egyezmény (1929) helyreállított törpeállam szuverenitását ugyan nemzetközi egyezmények garantálják, ám gazdálkodását tekintve nincs ilyen garanciája. Vagyoni helyzetét már nem a kiszámíthatatlan, alacsony hozamú, de folytonosan ismétlődő földjáradék biztosítja, hanem a nemzetközi pénz- és tőkepiacokon eszközölt befektetései. Mindez szükségszerűen az Egyház gazdasági felfogására is kihat.

A járadék-alapú gazdaság absztrakttá és dehumanizálttá váló rendszerével még mindig szemben áll a reálgazdaság szférája, amelynek legfontosabb tényezője a javakat termelő és fogyasztó ember, akinek a katolikus egyház a maga átfogó társadalmi tanítása révén a legfontosabb szövetségese lehet. Ehhez azonban lazítani kell az egyház pénzügyi és tőkepiaci kitettségén annak érdekében, hogy motorja és szerves része lehessen egy jövőbeni rehumanizált gazdasági modellnek.